

УДК 291.16 (477)

Постельжук О. П.,
Кондратюк М. М.**РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ
КОНФЕСІЙНИХ ПРОТИСТОЯНЬ В УКРАЇНІ**

У статті досліджується значення формування толерантних відносин між різними конфесіями та релігійними групами. Аналізується стан та перспективи налагодження міжконфесійної терпимості в Україні з урахуванням різних тенденцій її розвитку.

Ключові слова: етноконфесійні протистояння, конфесія, міжконфесійні відносини, толерантність.

Postelzhuk O. P., Kondratyuk M. N. Religious tolerance as a mean to prevent confessional confrontation in Ukraine

В статье исследуется значение формирования толерантных отношений между различными конфессиями и религиозными группами. Анализируется состояние и перспективы налаживания межконфессиональной терпимости в Украине с учетом различных тенденций ее развития.

Ключевые слова: этноконфессиональные противоречия, конфессия, межконфессиональные отношения, толерантность.

Postelzhuk O. P., Kondratyuk M. M. Religious tolerance as a mean to prevent confessional confrontation in Ukraine

The article deals with the study of the meaning of forming of tolerant relations between different confessions and religious groups, the analysis of the condition and the perspectives of adjustment of religious confessionals tolerance in Ukraine with the account of different tendencies of its development.

Key words: ethno-confessional confrontation, confession, interconfessional relations, tolerance.

Незважаючи на конструктивні зрушення у сфері релігії, що відбулися за роки незалежності України, в її суспільно-політичному житті залишається ще чимало проблем. Вони криються, зокрема, в міжконфесійній площині. Не викликає жодного сумніву те, що утвердження принципів толерантності необхідне для подолання внутрішніх суперечностей у релігійно-конфесійній ситуації України. В свою чергу це сприятиме створенню сприятливих умов для зміцнення демократії та консолідації української нації.

Актуальність теми обґрунтовується тим, що притаманна українському суспільству поліконфесійність зумовлює необхідність вивчення проблеми релігійної толерантності як засобу подолання міжконфесійних протиріч. Без дослідження цього питання практично неможливо вповні осягнути причини виникнення суперечностей, які виникають у суспільстві на релігійному підґрунті. Визначена диспозиція й актуалізує тему, що вивчається нами.

Завданням даної роботи є обґрунтування значущості толерантності між суб'єктами релігійних відносин в Україні. Водночас ставиться завдання розкрити сутність перешкод, що стоять на заваді утвердження принципів релігійної терпимості, враховуючи позитивний / негативний вплив сучасних інформаційно-комунікаційних систем на взаємовідносини між суб'єктами міжконфесійної взаємодії.

Стан дослідження теми визначається як працями узагальнюючого характеру, так і тими, в яких висвітлюються конкретні аспекти даного питання. Так, наприклад, дослідженням стану толерантності, її впливу на сучасне суспільство в Україні займалися такі вчені, як В. Носовець і Ю. Терещенко [9; 16]. Питання розкриття релігійної толерантності в умовах

поліконфесійного та поліетнічного суспільства знайшло своє відображення у роботах М. Бабія [1], В. Зоряка [4], А. Колодного [6], В. Новіка [8], М. Паращевіна [10], М. Рибачука [14].

Витворена протягом багатьох сотень років під впливом різноманітних факторів (матеріальних, канонічних, культурних, геополітичних тощо) сучасна релігійна ситуація в країні включає в себе складну систему релігійних організацій, що різняться за віросповідними та конфесійними напрямками. Релігія відіграє досить важливу роль у суспільному житті українців та інших націй, впливаючи на всі його сфери. Вона часто виступає регулятором рольових взаємовідносин, щоразу змінюючи ситуацію у відповідності до прояву соціальних (як інтегруючої, так і дезінтегруючої) функцій [14, с. 10]. Так, перша виражається через об'єднання людей за релігійною ознакою. Водночас інтегруюча функція спонукає до протиставлення прибічників одних цінностей іншим за релігійними переконаннями. У свою чергу, друга полягає у тому, що релігії мають властивість ділитися/розколюватися, що й призводить до диференціації релігійного середовища [14, с. 10].

Україна є поліконфесійною країною, релігійна „мережа” якої представлена 55 віросповідними напрямками [13, с. 3]. Безперечно, релігійний плюралізм є явищем позитивним для суспільства. Проте, водночас, він є підґрунтям для виникнення конфронтацій між його суб'єктами, додаючи при цьому напругу в їхні відносини.

Однією з головних причин, що провокують міжконфесійне протистояння та перешкоджають налагодженню порозуміння між представниками різних релігійних напрямків, є нетерпимість до іншості, низький рівень толерантності чи взагалі її відсутність. Особливо яскраво це проявляється у сфері міжконфесійних взаємовідносин.

На території України присутня низка етнічних центрів, які сформувалися історично під впливом різних політичних факторів. Конфесійні особливості окремих етнічних груп визначають їх позиції щодо напрямів державного розвитку України. Побудова демократичної держави стає неможливою без врахування релігійних особливостей кожної етноконфесійної спільноти чи національної меншини. У свою чергу, це вимагає визнання взаємної поваги та дотримання толерантних принципів поведінки між усіма суб'єктами взаємодії.

Толерантність у поліконфесійному середовищі – це та складова, яка повинна становити міцний фундамент для розвитку діалогу, пошуку порозуміння між учасниками релігійних відносин. Вона передбачає, насамперед, взаємне визнання перед законом рівності всіх суб'єктів міжконфесійних відносин і базується на дотриманні відкритості та поваги до позицій і переконань кожного з них [1, с. 25]. Водночас прояв толерантності серед українства можна розглядати як константу збереження миру та спокою, а у світі вона складає основу того тла, що гарантує / забезпечує співробітництво [4, с. 76].

Так, для здійснення правової регуляції відносин поміж різними групами була прийнята „Декларація принципів толерантності” [3]. Цей документ містить положення з вимогами щодо створення відповідної законодавчої бази окремих держав; здійснення правового та соціального захисту тих верств населення, які перебувають у несприятливих соціальних та економічних умовах. Водночас декларація ставить за мету створення умов для наукового вивчення негативних проявів нетерпимості у різних країнах світу з метою координації діяльності міжнародної спільноти, запобігання повторного виникнення таких явищ та забезпечення виховання громадян держав у дусі терпимості тощо [3, с. 1].

Варто зауважити, сучасні вчені часто схилиються до думки, що формування менталітету українського народу зумовлює визначення конкретного ступеня толерантності стосовно „інших”. Влучною з цього приводу є думка О. Яворовського: „В українській душі, – стверджує вчений, – уживаються два протилежні полюси різнонаправленої історії людства” [19, с. 70]. Йдеться про той відбиток, який наклали на українців роки перебування під владою різних держав – Російської імперії та Речі Посполитої, які виявилися різними як за

культурною, так і релігійною домінантою, що зумовило їх так званий поділ на „західняків” і „східняків”.

Отже, в силу історичних подій українці об'єднали у своїй ментальності різні риси, що й вплинуло на формування характеру українського народу, його мислення та формування певного етнопсихологічного типу. Разом з тим українському менталітету властиве прийняття „іншості”, і це відкриває перспективи для мирного співіснування різних соціальних груп в єдиному соціумі. Це дозволяє прогнозувати можливість подальшого функціонування терпимості та прийняття різноманітності релігійного середовища нашої країни.

Міжконфесійне порозуміння в своєму ідеалі ґрунтується на усвідомленні / прагненні кожної особи чи спільноти сприяти співіснуванню різноманітності культур і релігій в одному соціумі. Підвищення його рівня зумовлює не лише утвердження демократичних основ державності та становлення громадянського суспільства, але й безпосередньо впливає на стан національної єдності українського народу.

Варто зауважити, що толерантності важко досягти через низку об'єктивних факторів. До них відносять передусім існування різних точок зору, інтересів, традицій та амбіцій, які притаманні кожному індивіду, котрі, в свою чергу, формують окремі соціальні групи [9, с. 1]. По-друге, політична заангажованість суспільства стає важливим фактором, що перешкоджає налагодженню терпимого ставлення до інакодумців. По-третє, невирішені на державному рівні питання, що стосуються відсутності деяких нормативно-правових аспектів (упорядкування майнових відносин держави і церкви, проблеми почергового користування церковним майном) та часткове недотримання законодавства у сфері релігії поглиблюють ситуацію з утвердження принципів толерантності серед українців [11]. Перешкодами на шляху утвердження толерантності також стають низький рівень демократії та національно-політичної свідомості українців.

До факторів, які негативно впливають на рівень толерантності української нації, також відносять екодеструктивні процеси, виокремлення яких здійснив М. Стадник. Акцентуючи увагу на першопричинах погіршення стану толерантності, вчений відносить до них тенденції щодо зниження індексу тривалості життя, техногенне навантаження на природу, нерациональне використання водних ресурсів тощо, що безпосередньо впливає на становище особи у сучасному суспільстві та формування її ставлення до інших [6, с. 103]. Отже, наявність вищеперерахованих чинників у відносинах між різними конфесіями, релігійними організаціями, державою, а також віруючими завжди провокуватиме появу нових протистоянь, суперечностей та конфліктів.

Упродовж двох останніх десятиліть чітко простежуються тенденції переймання Україною західних цивілізаційних цінностей толерантності, терпимості до „інших” та інакодумства. Проте постає питання: чи можливе існування правдивої терпимості у релігійній сфері України? Адже специфічність міжконфесійних відносин в ній полягає в тому, що саме прояви нетолерантного ставлення до представників інших конфесій, їх звичаїв, ідей та вірувань найперше здійснюється саме духовними керівниками релігійних організацій.

Причиною інтолерантного ставлення до інших релігій та конфесій слугує переконання (що побутує на богословсько-ієрархічному рівні і прищеплюється „рядовим” віруючим), згідно якого православ'я є єдино істинним [14, с. 11]. Часто у церковній періодиці, що розповсюджується поміж членами тієї чи іншої конфесії, можна знайти досить гострі / провокаційні висловлювання представників духовенства, які стосуються інших релігійних організацій.

Зазвичай така інформація висвітлює „меншовартість” інших, що нерідко обґрунтовується історичними фактами. І не завжди ці факти трактуються з об'єктивної позиції. Проте саме вони й виступають індикатором, який зумовлює поглиблення непримиренних позицій між віруючими різних релігій та конфесій. У науковій літературі таке явище визначається як інтолерантність чи нетерпимість особи / групи.

Це пояснюється тим, що поведінка особи, якій властива така якість, характеризується

яскраво вираженими негативними висловлюваннями стосовно окремих людей чи груп, що ґрунтується на стереотипах чи уявленнях, висміюванні певних якостей інших, характеристиці всіх членів, які належать до певної соціальної чи релігійної групи за допомогою узагальнення негативних рис тощо [15, с. 43]. Така упередженість щодо „інших” слугує, зрозуміло, перепоною для формування нелукавої толерантності у прихожан.

Найчастіше приклади інтолерантності проявляються у публічних трактуваннях духовними особами причин та особливостей міжконфесійних протистоянь в Україні. Найбільш тривожним у цьому факті є те, що значна частина віруючих зазвичай не знає, не розуміє дійсних причин суперечностей, які розділяють український народ. Вони орієнтуються на позиції своїх духовних наставників, їх висловлювання, трактування тих чи інших сюжетів історії, реалій церковно-релігійного життя українців. Такий стан речей можна пояснити значним впливом слова духовенства на мирян, що і є природним.

Постає питання, чи допустима така стратегія для священнослужителів, які повинні проповідувати загальну любов і терпимість до своїх братів? Адже більшість віруючих ідуть за своїми наставниками, беручи їх за приклад та орієнтир, на їхньому прикладі формують ставлення до „інакодумства”. Слід підкреслити, що логічним бачиться таке утвердження толерантних відносин між суб'єктами релігійних відносин в Україні, яке розпочиналося б саме з вищого духовенства.

Водночас актуальним залишається питання терпимості православного духовенства до представників інших конфесій. А. Шевченко, наприклад, звертає увагу на прогнози, зроблені за допомогою комп'ютерного аналізу. Згідно результатів останнього, „представники нового покоління віруючих, які зараз розглядаються як наступники керівних церковних посад, є менш толерантними, ніж сучасне керівництво православних церков” [18, с. 1]. З огляду на це можна припустити, що проблема розколу православного середовища України ще більше поглибитися.

Українська нація на своєму історичному шляху до об'єднання пройшла чимало випробувань, тому на даному етапі неприпустимим є її поділ за конфесійною ознакою. Строкатість у релігійній сфері зовсім не перешкоджає існуванню / розквіту єдиної Української Держави. Таку поліфонічність, навпаки, можна скерувати на службу національним інтересам України, а відтак сприяти розбудові європейської за духом держави.

Значущою є й інша обставина: толерантність (як канон цивілізаційності) потрібна не лише „іншим” чи „комусь”, а й особисто кожній людині. Очевидно, що основи рівного ставлення до інакодумців повинні формуватися у молодого покоління українців у процесі виховання батьками, вихователями, вчителями тощо, а також в результаті наслідування толерантної поведінки державних керманців, політичних лідерів, духовного керівництва, які є авторитетними постатями в царині міжконфесійних відносин.

Громадяни України повинні налаштовуватися на розуміння інших, толерантно реагувати на їхні інтереси, намагатися дослухатися до їх проблем. Врахування цих факторів зумовить заміну старих принципів конфесійної конкуренції, які подекуди без сумніву можна кваліфікувати конфліктогенними.

Важливим є фактор утвердження толерантності між представниками різних конфесій в Україні у спектрі розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних систем, зрештою – активною участю молодого покоління у функціонуванні цієї сфери. Стрімкий розвиток засобів комунікації зумовлює швидке розповсюдження різного роду інформації у суспільстві. Основною матрицею для розгортання комунікативних процесів між громадянами стала мережа Інтернет. Їй притаманні особливості, які істотно спрощують процес передачі інформації між індивідами. Відсутність будь-яких цензурних обмежень та перспектива анонімності відкривають перед користувачами глобальної мережі широкі можливості створення / розповсюдження потоків інформації, яка не завжди відповідає принципам моралі та інтересам суспільства. Це негативне явище безпосередньо впливає на настрої та погляди громадян будь-якої країни.

Соціальні мережі, українська блогосфера стали новим майданчиком комунікаційної взаємодії між представниками різних політичних поглядів, етнічних груп, віросповідань тощо. Важливо, що ці канали поширення інформації можуть використовуватися з провокаційною метою і трансформуватися у нову загрозу для мирного співіснування громадян України.

Вартим уваги є і той факт, що доволі часто спостерігається активна присутність у глобальній мережі Інтернет релігійних організацій. Очевидно, що такий спосіб висвітлення інформації є ефективнішим і дешевшим з притаманними йому перевагами (оперативним висвітленням інформації, швидкими темпами її заміни) в порівнянні з традиційними засобами поширення масової інформації.

На нашу думку, це позитивний чинник, адже широке висвітлення діяльності релігійних організацій перед суспільством, його поінформованість закладатиме міцний фундамент для розуміння всіх аспектів міжконфесійних відносин в Україні та складатиме підвалини толерантного ставлення до представників інших конфесій чи релігій. Таким чином, перед українським суспільством постає можливість сформувати об'єктивний світогляд на духовну сферу нашого народу, а також задовольнити свої інформаційні потреби у релігійній інформації, чого й бракує нації.

У таких умовах відчувається потреба в „оновленні змісту” толерантної поведінки кожної людини загалом. Нинішні реалії свідчать: даний процес, що базується на використанні новітніх здобутків науки та техніки, включає в себе здатність людини випробувати себе на духовну зрілість, визнаючи / поважаючи при цьому вибір інших людей заради формування всезагального суспільного блага [16, с. 77].

Не слід ігнорувати й інший аспект – ставлення влади до релігійного середовища країни. На державному рівні законодавство України забезпечує правову основу для його функціонування. Конституція України гарантує і захищає права людини та основні свободи, в тому числі свободу совісті та релігійну свободу громадян. Задекларований владою демократизм гарантує громадянам України сповідувати будь-яку релігію, брати участь у богослужіннях, дотримуватися обряду, зрештою, поширювати своє віросповідання та релігійні вчення.

Водночас Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” [11] є головним нормативно-правовим документом, що регулює сферу релігійного життя держави. Однак про дотримання норм і положень цих документів напевно говорити ще зарано, адже існує низ факторів, які засвідчують наявність дискримінації за релігійною ознакою, тиску релігійних організацій на владу, заангажованості самої влади, яка часто нехтує дотриманням законодавства у сфері релігії, тим самим проявляючи суб'єктивне ставлення до тих чи інших релігій або конфесій [7, с. 1].

Вважаємо, що державна політика в релігійній сфері повинна проводитися відповідно до консультацій з її представниками, чого, на жаль, наразі фактично не спостерігаємо. Так, наприклад, ліквідація у 2010 р. Державного комітету України у справах національностей та релігій [17], завданням якого було сприяти зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань, навпаки погіршує ситуацію з налагодження міжконфесійного взаємопорозуміння. Наразі функції даного державного органу покладені на Міністерство культури України. Однак сумнівним видається твердження, що така зміна не призведе до ускладнення державно-церковних і міжцерковних відносин.

Останнім часом гострої критики з боку представників різних релігійних організацій зазнає політика Президента України В. Януковича, який демонструє надання переваги лише одній з конфесій [7]. Право вибору віросповідання є для кожного особистим. Воно залишається, безумовно, і в Президента України, однак для найвищої керівної посадової особи в державі демонстрація такої приналежності може провокувати не лише суспільне напруження, а й інші проблеми.

Безперечно, у налагодженні міжконфесійного порозуміння в першу чергу повинна бути

зацікавлена держава. Одним із пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом будь-якої країни, є утвердження ідей, які мають на меті сприяти консолідації суспільства з притаманними йому регіональними, етнічними, конфесійними та іншими відмінностями. Для цього на найвищому рівні важливо приділяти значну увагу розвитку відносин між етнічними групами, які проживають в Україні. Не слід ігнорувати й питання співробітництва між конфесіями з урахуванням принципів свободи віросповідання, толерантності, взаємоповаги.

Варто зауважити, що процес налагодження порозуміння між суб'єктами релігійних відносин в Україні вимагає ефективної реалізації регулятивної функції держави, але як об'єктивного посередника. Влада має сприяти демократичному та гармонійному розвитку релігійного плюралізму зважаючи на негативні наслідки прикладів штучного керування релігійними процесами. Враховуючи вищесказане, вважаємо, що закони не повинні регламентувати весь спектр суспільних взаємовідносин. Першочергово вони мають враховувати принципи права особи на свободу думки та релігії, забезпечуючи їх цілковите дотримання тощо [8, с. 54].

Отже, непроста релігійно-конфесійна ситуація в Україні зазнає впливу багатьох факторів, які сприяють збереженню міжконфесійної напруги в країні. Наразі зрозумілим є те, що вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від встановлення двосторонніх толерантних відносин між представниками вищого керівництва різних релігійних організацій, суб'єктами державної влади та церковними інститутами, зрештою – між самими віруючими різних конфесій та релігій, які функціонують в Україні. Тому для подолання негативних тенденцій у її релігійній сфері (усвідомлюючи значення толерантності як суспільної цінності) необхідно на практиці формувати та закладати у свідомість українського суспільства принципи терпимості до „іншості”. Це завдання й покладається на усі вищеназвані суб'єкти релігійних відносин.

Основними перешкодами, що стоять на заваді становлення релігійної толерантності, є присутність політичного чинника у сфері міжконфесійних взаємовідносин, низький рівень національної свідомості українців, а також притаманний кожному індивіду психологічний фактор розуміння „іншості”. Розглядаючи релігійну толерантність як засіб запобігання виникненню конфесійних суперечностей і протистоянь, очевидно є необхідність вдосконалення церковно-державних відносин з метою створення умов для налагодження конструктивного діалогу між представниками всіх конфесій та церков, що функціонують в Україні. Необхідно врахувати й ту обставину, що в умовах розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій відкриваються нові можливості для формування толерантності в українському суспільстві в цілому та в релігійному середовищі зокрема.

Список використаних джерел і літератури

1. Бабій М. Безальтернативність багатоконфесійності / М. Бабій // Людина і світ. – 2004. – № 5. – С. 21–25.
2. Бабій М. Толерантність: теоретичні і практичні засади / М. Бабій // Українське релігієзнавство. Бюлетень. – 1996. – № 4. – С. 13–23.
3. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/tolerance.pdf>
4. Зорько В. С. Етнічна та релігійна толерантність в українському суспільстві: соціологічний вимір / В. С. Зорько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 76–85.
5. Козловець М. Філософія толерантності і сучасний світовий порядок / М. Козловець, В. Слюсар // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 100–103.
6. Колодний А. Академічне релігієзнавство: підруч. / За ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
7. Лукомська І. Повний провал Президентом України політики в релігійній сфері [Електронний ресурс] / І. Лукомська. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/19/5803949/>

8. Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності / В. Новік // Людина і світ. – 2003. – № 7. – С. 50–54.
9. Носовець В. О. Ідея політичної толерантності в контексті дослідження проблеми міжнаціональних відносин [Електронний ресурс] / В. О. Носовець. – Режим доступу : <http://vizlib.com/content/view/1152/89/>
10. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін ; За ред. С. Макеєва. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
11. Перевезій В. Новий закон про свободу совісті – засіб подолання чи загострення релігійної напруги [Електронний ресурс] / В. Перевезій. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=70&c=1633>
12. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.91 // ВВР. – 1991. – № 25. – С. 283.
13. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин // Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: „Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості та тенденції розвитку”. – К. : Центр Разумкова. – 2011. – 82 с.
14. Рибачук М. Шлях до толерантності – через діалог / М. Рибачук // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 10–15.
15. Ротар Н. Теоретико-методологічні аспекти формування етнокультурної толерантності / Н. Ротар // Довідник міжетнічної толерантності / За ред. А. М. Круглашова. – Чернівці, 2011. – С. 10–43.
16. Терещенко Ю. Творчий дух толерантності / Ю. Терещенко // Віче. – 2004. – № 9 (150). – С. 75–80.
17. Указ Президента України „Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 року №1085/2010 [Електронний ресурс] / Президент України Віктор Янукович. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
18. Шевченко А. І. Проблеми Православної Церкви в Україні [Електронний ресурс] / А. І. Шевченко. – Режим доступу : <http://www.pravda.com/content/view/1152/89/>. – Загол. з екр.
19. Яворовський О. Про українську ментальність і спокій батьківщини / О. Яворовський // Вісник прес-служби УПЦ. – 2005. – Вип. 40. – С. 69–72.